

ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ ЕТНОПЕДАГОГІКИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

USE OF ETHNOPEDAGOGY SOURCES FOR FORMING NATIONAL-CULTURAL IDENTITY OF THE YOUNG GENERATION

У статті досліджуються основні аспекти формування національно-культурної ідентичності підрастаючого покоління через призму етнопедagogіки. Розглядається поняття «національно-культурна ідентичність» із посиланням на досвід вітчизняних вчених, що дозволяє комплексно оцінити існуючі підходи в цій сфері. Обґрунтовано актуальність і доцільність використання етнопедagogічних джерел для формування національно-культурної ідентичності, при цьому підкреслено, що українська етнопедagogіка має багатий арсенал інструментів для виховання відчуття власної належності у молодого покоління. Дослідження ґрунтовно аналізує сучасні публікації провідних вітчизняних вчених, присвячені поняттям «національно-культурна ідентичність» та «етнопедagogіка», що дозволяє оцінити як історичні, так і сучасні концепції виховання національної самосвідомості. Значна увага приділяється необхідності інтеграції етнопедagogічних джерел у виховний процес як ефективного інструменту імплементації культурних, історичних та патріотичних цінностей у свідомість молоді. Наголошується, що використання методів і прийомів української етнопедagogіки сприяє зміцненню національної належності та збереженню культурних традицій. Сучасні дослідження не лише уточнюють дефініції понять «національно-культурна ідентичність» та «етнопедagogіка», але й аргументовано демонструють їхню ефективність у виховному процесі. Виховання, засноване на історичній пам'яті, правді, національних ідеалах та високій самосвідомості, сприяє формуванню стійкої національно-культурної ідентичності. Таким чином, впровадження етнопедagogічних підходів у шкільні програми є актуальним завданням сучасної освіти. Це не лише збагачує освітній процес, але й виступає дієвим інструментом у формуванні міцної національно-культурної ідентичності серед підрастаючого покоління, сприяючи збереженню та розвитку важливих традицій і цінностей.

Ключові слова: національно-культурна ідентичність, етнопедagogіка, джерела етнопедagogіки.

The article examines the main aspects of the formation of the national and cultural identity of the younger generation through the prism of ethnopedagogy. The concept of "national and cultural identity" is considered with reference to the experience of domestic scientists, which allows a comprehensive assessment of existing approaches in this area. The relevance and expediency of using ethnopedagogical sources for the formation of national and cultural identity are substantiated, and it is emphasized that Ukrainian ethnopedagogy has a rich arsenal of tools for fostering a sense of belonging in the younger generation. The study thoroughly analyzes contemporary publications by leading Ukrainian scholars on the concepts of "national and cultural identity" and "ethnopedagogy," which allows us to evaluate both historical and modern concepts of education of national identity. Considerable attention is paid to the need to integrate ethno-pedagogical sources into the educational process as an effective tool for implementing cultural, historical and patriotic values in the minds of young people. It is emphasized that the use of methods and techniques of Ukrainian ethnopedagogy contributes to the strengthening of national identity and the preservation of cultural traditions. Modern research not only clarifies the definitions of the concepts of "national and cultural identity" and "ethnopedagogy" but also demonstrates their effectiveness in the educational process. Education based on historical memory, truth, national ideals, and high self-awareness contributes to the formation of a stable national and cultural identity. Thus, the introduction of ethno-pedagogical approaches into school curricula is an urgent task for modern education. It not only enriches the educational process, but also acts as an effective tool in the formation of a strong national and cultural identity among the younger generation, contributing to the preservation and development of important traditions and values.

Key words: national and cultural identity, ethnopedagogy, sources of ethnopedagogy.

УДК 37.013.43:39(=161.2):37.035:172.
15(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/83.2.7>

Петрошук Н.Р.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри історичної
та громадянської освіти
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Матвійчук О.Є.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри освітнього лідерства
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Павленко Т.С.,
наук. співробітник відділу науково-
освітніх інформаційних ресурсів
і методичного супроводу освітянських
бібліотек
Державна науково-педагогічна
бібліотека України
імені В.О. Сухомлинського

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Національно-культурна ідентичність молодого покоління, джерела її формування, мають велике значення для згуртування народу, його формування як нації, особливо у період викликів та потрясінь. Необхідність збереження цілісності нашої держави, становлення зрілого громадянського суспільства ставить завдання розгляду пріоритетних напрямів виховання сучасного молодого покоління.

Нормативно-правові акти: Закон України «Про освіту» (2017 р.) «Про культуру» (2010 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2013 р.), Стратегія утвердження

української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року (2025), Указ Президента «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадянськості у цій сфері» (2016 р.), постанова Верховної Ради «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015 р.), Концепція національно-патріотичного виховання (2022 р.), акцентують увагу на необхідності формування у молодого покоління готовності брати на себе відповідальність за долю держави. Тому надзвичайно важливо правильно акцентувати пріоритетні напрями

виховання підростаючого покоління, проводити його з використанням невичерпних джерел української етнопедагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням різних аспектів проблеми формування національно-культурної ідентичності займалися сучасні українські вчені-педагоги (І. Бех, І. Газіна, О. Докукіна, К. Журба, Л. Канішевська, І. Шкільна, М. Шульга та інші). Дослідниця Л. Канішевська у статті «Феномен «національно-культурна ідентичність» як проблема сучасного вітчизняного педагогічного дискурсу» уточнила сутність феномену «національно-культурна ідентичність» як усвідомлення людиною себе представником певної нації, носієм її культури, важливості національних цінностей [4, 205]. Науковці І. Бех, Л. Канішевська, К. Журба у дослідженні «Формування національної ідентичності школярів у сучасному науковому осмисленні» (2024) розробили критерії і показники сформованості національної ідентичності школярів різних вікових груп та діагностичний інструментарій щодо виявлення рівнів сформованості національної ідентичності школярів [1]. Дослідники виокремлюють етапи формування національно-культурної ідентичності підлітків та обґрунтували педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності підлітків у закладах загальної середньої освіти. Вони вважають, що формування національно-культурної ідентичності має будуватись на: історичній пам'яті, історичній правді, на національних ідеалах, національній самосвідомості, патріотизмі. К. Чорна виокремлює такі складові національно-культурної ідентичності як: любов до Батьківщини, до історичного самобутнього образу свого народу; віра в його духовну силу й покликання, уміння осмислити історію, культуру, мистецтво, звичаї, обряди, символіку свого народу, нації, рідного краю й оволодіння рідною мовою [14]. Науковець І. Шкільна виокремлює ефективні шляхи формування національно-культурної ідентичності старших підлітків в умовах пограниччя. Серед них вона акцентує увагу на поширенні ареалу спілкування українською мовою; на доступі до правдивої інформації, розвитку критичного мислення підлітків, на формуванні національної свідомості та самосвідомості; на культивуванні національної гідності та протистояння проявам національної меншовартості; упровадженні ефективних реформ; та вихованні дітей на основі національних цінностей [13]. У дисертаційному дослідженні Т. Потапчук «Теоретико-методологічні основи формування національно-культурної ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів» (2015) уточнено феномен «національно-культурна ідентичність» як сукупність національних та культурних цінностей, почуттів, уявлень, поглядів, ідей, завдяки яким певна нація усвідомлює свій

історично зумовлений соціально-культурний локалітет у системі етнодиференційованого людства, а індивіди – свою національно-культурну ідентичність [9]. Науковці С. Березюк та О. Масан розглядають основні джерела етнопедагогіки як складові полікультурної компетентності, розкривають їх суть.

Мета статті. Визначення можливостей використання джерел етнопедагогіки для формування національно-культурної ідентичності підростаючого покоління. Дослідити та проаналізувати з учнями старших класів, представити результати аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У Концепції національно-патріотичного виховання, затвердженій у 2022 р. вказано, що національно-культурна ідентичність – це відчуття належності до певної держави чи нації [5]. Формувати національно-культурну ідентичність неможливо, не звертаючись до джерел етнопедагогіки. Етнопедагогіка – галузь педагогіки, що включає в себе емпіричні педагогічні знання, навички, досвід певного етносу у вихованні підростаючого покоління. В етнопедагогіці загальнолюдські надбання трудового, етичного, естетичного виховання втілюються в системі виховання даного народу [8, с. 34].

До перших педагогічних праць з етнопедагогіки можна віднести «Поученіє» Володимира Мономаха своїм синам 1096 р., призначеного для осмислення потомками суті й сенсу народних чеснот, норм християнської моралі. Ось деякі з них: «Додержуйте клятви, щоб переступивши її, не погубили душі своєї». «Старших шануй, як отця, а молодших, як братів. У домі своїм не лінуйся, а за всім дивися» [6, с.13]. Серед них багато звернень до мудрості народу, народної моралі, культури народу. Одним з важливих джерел української етнопедагогіки є міфологія як один з найдавніших видів народної творчості. В українській міфології витоки українського національного характеру, способу мислення, світогляду, філософського осмислення дійсності. У міфології часто-густо мають місце і матеріалістичні, і ідеалістичні елементи. Обидва ці чинники є невід'ємними компонентами нашої прадавньої культури [2, с.168]. Український міф одночасно зображує і пояснює, що дає нам підстави віднести його до однієї з форм дистресової компенсації соціальної раціональності. Одним з таких міфів є міф про вічне добро, втілений майже в усіх елементах матеріальної та духовної культури: поезії, прозі, філософії Т. Шевченка, П. Мирний, Г. Сковорода, орнаменті вишиванок та солом'яних стріхах хат. Цей міф виражає надію на те, що світ може бути добрішим, менш жорстким, і більш чутливим до краси. Українець вірить у міф, сподівається, що міф є і реальною водночас і любить себе у цьому міфі. Міф для українця сон у реальності і реальність уві сні.

Українець етизує свій міф, навіть крадіжка для нього має бути виправдана в очах інших. У росії етичний бік міфу анігілюється, запановує знаменита сліпа російська воля. Тому вбивають, обкрадають, і грабують брутально, відкрито, публічно, смакуючи злочин на широку ногу, «без почуття краси» [14, с. 191]. Звернення до міфологічних джерел стимулює розвиток сучасної думки, надає життєвої сили, допомагає зберігати і зміцнювати національну самобутність, національно-культурну ідентичність. Ознайомлення учнів з праукраїнськими легендами і міфами розкриває можливості для вивчення фольклорної української спадщини. У фольклорі першовитоки оригінального світосприйняття, самобутнього тлумачення явищ природи і людського життя. У думах, піснях, прислів'ях і приказках, скоромовках, лічилках, у високопоетичній і глибоко ліричній формі відображено весь культурно-історичний та мистецький шлях українського народу [7, с. 107].

Важливим джерелом етнопедагогіки є національне мистецтво. Історична енергія народу, стійкість, багатство і краса його національного духу трансформувалися і акумулювалися в різноманітних видах і жанрах мистецтва-пісенному, музичному, танцювальному, декоративно-прикладному тощо. Діти навчаються мистецьких умінь, смаків у практичній діяльності шляхом продовження творчих традицій батьків, дідів і прадідів [7, с. 170]. Народне мистецтво тісно пов'язане з національною символікою, яка виникла та встановилася упродовж століть. Українська національна символіка виконує історично важливі функції консолідації нації в єдину етнографічну, культурно-історичну спільноту, об'єднання споконвічних українських земель в єдину суверенну державу. Національні символи України: герб, гімн і прапор виховують в учнів патріотизм, розуміння своєї приналежності до нації. Символи, пов'язані з козацтвом, гетьманщиною: Запорізька Січ, Хортиця, булава, бунчук, козацький прапор символізують незламність, стійкість у відстоюванні свободи народу. Завдяки етнічним символам: березині, оберегам, калині, вербі, у свідомості кожного українця виникають дорогі серцю образи дитинства, рідного краю, батьківської хати, родинного вогнища. Народна символіка має важливе значення в формуванні у дітей історичної пам'яті, свідомості [11, с. 240]. Родинно-побутова культура – це збереження рідної мови, продовження заповітів батьків і дідів, вивчення свого родоvodu, історії народу. Національні традиції, звичаї і обряди. Провідне місце серед численних звичаїв і традицій належить культуротворчим і духотворчим, політичним і державотворчим. Традиції і звичаї – це своєрідні віковічні духовні устрої розвитку народу, нації, які втілюють у собі кращі досягнення в ідейному, моральному, трудовому і естетичному житті. Практично прилучаючись

до традицій, звичаїв і обрядів народу, здобувачі освіти вбирають в себе їх філософський, ідейно-моральний, психологічний і естетичний зміст, поступово стаючи невід'ємною частиною рідного народу, нації. Тому система компонентів народної духовності, шляхи і засоби їх формування мають визначати сутність і зміст національної системи виховання задля формування їх національно-культурної ідентичності [7, с. 105]. Здобутки рідного народу, його видатних синів і дочок у різноманітних галузях життя і діяльності мають займати найвищий статус у змісті освіти і виховання. Всі компоненти духовності українського народу, як і його матеріальної культури, становлять національні цінності, які є серцевиною освіти і виховання. Рідна народна і професійна культура, наука, духовність становлять основний національний зміст освіти і виховання підростаючих поколінь. Протягом віків діти виховувалися в національному середовищі, зміст та форми функціонування, якого відображають культурно-історичний досвід рідного народу. З молоком матері діти вбирають у себе той національний дух, який формує з них представників свого, а не іншого народу. Національне виховання, яке гармонійно вписується в життєдіяльність рідного народу, поступово формує в підростаючих поколінь всі компоненти духовності, яка передається дітям від батьків, дідів і прадідів і поглиблюється. Збагачується в умовах сучасного буття нації [2, с. 174]. Ще одним джерелом етнопедагогіки є – народні вірування (магічні, космологічні, цілительські, релігійні та ін.) вони виявляються у формі заклинань, замовлянь, навіювань, чарувань і відображаються в обрядах, ритуалах, символах і образах, усній творчості. Вони мають чимале пізнавальне значення для сучасної молоді. Не можна оминати увагою свята, пов'язані з явищами календарного циклу, тобто, із циклічною темою вмирання й відновлення природи. В етнопедагогіці обряди, свята, традиції служать засобом збереження і передачі від покоління до покоління народного досвіду, зміцнення порядку і форм життя, контролю поведінки індивідів, посилення їх зв'язку з тією соціальною групою-нацією, до якої вони належать.

Відомий український педагог Г. Ващенко говорячи про формування ідеалів молоді наголошував, що «Розв'язуючи питання про цілі виховання сучасної української молоді, ми мусимо рахуватись не лише з нашими традиціями, а з тими завданнями, що ставить перед нами сучасне й майбутнє» [3, с. 96]. Він зазначав, що у формуванні національно-культурної ідентичності відіграють велику роль традиції. Завдяки їм зберігається й розвивається національна мова, без якої неможливе існування нації, зберігається релігія, звичаї, світогляд, народні ідеали – все те, що створює обличчя народу, що відрізняє його від

інших народів. Вчений робить висновок, що «відмовлення від національних традицій рівнозначне відмовленню від своєї національності» [10, с. 15].

Г. Ващенко сформував національний виховний ідеал, виплеканий впродовж тисячоліть і репрезентований українською народною педагогікою. Він знайшов своє відображення і втілення в рідній мові, фольклорі, національних традиціях, родинному побуті, святах, обрядах, настановах і правилах громадської поведінки, символах, народних чеснотах, нормах християнської моралі, різних видах мистецтв, у ремеслах і промислах нашого народу, що передається від старших поколінь до молодших, які його доповнюють та удосконалюють. Отже, коли ми хочемо виховати в українській молоді міцну волю, цілісність характеру, треба, перш за все, прищепити їй прагнення до високої мети, що об'єднувала б увесь український нарід. Козацька педагогіка яка є одним з джерел, складовою української народної педагогіки виховувала у підростаючих поколінь перш за все, незламну силу духу, стійку волю і високу лицарську мораль. Головна мета козацької педагогіки – виховання в родині, освітніх закладах й громадському житті козака-лицаря, мужнього і відважного охоронця рідної землі, справжнього патріота з яскраво вираженою національною свідомістю і самосвідомістю, високою духовністю і моральністю, волелюбністю і шляхетністю. Провідним ідеалом козацької педагогіки є вільна, незалежна людина, лицар правди і честі, для якого «Бог і Батьківщина – найвищі блага» [3, с. 108].

Висновки. Дослідження показало, що вітчизняні педагоги у своїх розвідках щодо шляхів формуванні національно-культурної ідентичності часто звертаються до скарбів народної педагогіки, її джерел. Саме їх використання допоможе згуртувати націю та підготувати молоде покоління до розбудови та захисту країни. Адже без відродження і переосмислення нашого минулого ми не маємо змоги передбачити і планувати наше майбутнє.

Вважаємо актуальним продовження досліджень, спрямованих на висвітлення використання джерел етнопедагогіки на уроках історії, громадянського виховання, на курсах підвищення кваліфікації педагогів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І., Канішевська Л., Журба К. Формування національної ідентичності школярів у сучасному науковому осмисленні. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. 12 (40). С. 982–995. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/auka/issue/view/303/402>

2. Кононенко В. І. Етнопедагогічна складова процесу формування компетентності молодших школярів : навч.-метод. посіб. Київ ; Івано-Франківськ, 2009. 448 с.

3. Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник для виховників, учителів і українських родин. Т. 1. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 191 с.

4. Канішевська Л. Феномен «національно-культурна ідентичність» як проблема сучасного вітчизняного педагогічного дискурсу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. 34 (3). С. 204–210. URL: https://www.apfn-journal.in.ua/archive/34_2020/part_3/34.pdf

5. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України : затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 06 черв. 2022 р. № 527. URL: <https://pnu.ua/viddil-molodizhnoi-politykuta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiia-natsionalno-patriotichnoho>

6. Косенко Ю. М. Українська етнопедагогіка : курс лекцій для студентів пед. спец. вищих навч. закладів. Маріуполь : Новий світ, 2005. 184 с.

7. Лисенко Н. В. Етнопедагогіка дитинства : навч.-метод. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ : Слово, 2011. 718 с.

8. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка : навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. Суми : Університетська книга, 2005. 176 с.

9. Потапчук Т. В. Теоретико-методичні основи формування національно-культурної ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів : автореф. дис.... д-ра пед. наук : 13.00.07 ; Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2015. 39 с.

10. Ржепецький Л. А. Нариси з етнопедагогіки українського народу : ідеї, цінності, перспективи : посіб. для пед. факультетів, учнів ст. кл. студентів, учителів, класних керівників, педагогів-організаторів, лекторів, батьків. Миколаїв : МФ НаУКМА, 2000. 116 с.

11. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. Київ : [б. в.], 1996. 288 с.

12. Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках : затв. Постановою Каб. Міністрів України від 15 груд. 2023 р. № 1322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text>

13. Шкільна І. Формування національно-культурної ідентичності старших підлітків в умовах пограниччя. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2018. 22. С. 295–306. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2018_22_28

14. Чорна К. І. Основні пріоритети у вихованні національної самосвідомості і громадянської культури старшокласників. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 1. С. 125–131.

15. Юрій М. Ф. Етногенез українського народу : навч. посіб. 3-тє вид., допов. і перероб. Київ : Кондор, 2007. 262 с.